

כנס בינלאומי בנושא "פשיעה בורוד: נשים, עבריינות וענישה"

30-31 במאי 2011

המרכז האוניברסיטאי אריאל והמכללה האקדמית נתניה

נושא ההרצאה: ערפל עוטה עברייניות מרמה וצווארון לבן

ד"ר טלי שימקין

הרשות לשיקום האסיר, המכללה האקדמית בית ברל

רקע

מעורבות של נשים בעולם העבריינות והפשע מקבלת יותר ויותר הכרה כתופעה חברתית מורכבת. לאורך ההיסטוריה נחשבה תופעה זו לשולית ועל כן לא נחקרה באופן עצמאי ומובחן מעבריינות שיוחסה לגברים. כזו גם היום מדובר בתופעה שאיננה שכיחה (מספר האסירות הכלואות בבתי כלא במדינות העולם המערבי מהווה כ- 3%-8% מכלל האסירים), אך ראוי לציין כי שכיחותה גדלה מעשור לעשור. בתוכה, ברור כי עבריינות מרמה בקרב נשים שכיחה עוד פחות, ולכן איננה נחקרת דיה.

התופעה המכונה "עבריינות נשים במרמה וצווארון לבן" הולכת ומתרחבת בשני העשורים האחרונים בעולם כולו. מדובר בטווח רחב של עבירות ובכלל זה עבירות מרמה, זיוף, סחיטה, עושיק, העלמות מס, קבלת שוחד, מעילה והונאה. זאת, בשונה מעבירות הקשורות בסמים, בזנות ובאלימות הרווחות יותר לאורך ההיסטוריה ועד היום בקרב נשים עברייניות, אשר התחברו או חוברו מאונס (תרתי משמע) על ידי גברים לתת-תרבות עבריינית. אכנה תופעה זו כ"עבריינות נשים קלאסית".

מחקרים רבים מצביעים על כך שהגורם המרכזי לעבריינות נשים קלאסית הוא חוויות טראומטיות בגיל ילדות ונעורים, ובעיקר גילוי עריות והתעללות מינית ופיסית (גור, 2002; Singer et al 1995; Heidensohn, 1996; Carlen & Worrall, 2004). זאת, בניגוד למגמה אודותיה דובר רבות בעבר שגרסה כי נשים עברייניות הן מופרעות, משוגעות, סטות מבחינה מינית, מופקרות, פרובוקטיביות וכד'. היום ברור כי נשים עברייניות היו קורבנות בעברן, ורובן חוו התעללות מצד גבר שהן הכירו: אב, אח, דוד, סב, שכן וכד'. **קיים קשר ברור בין קורבנות בגיל ילדות ונעורים לבין עבריינות ופשיעה בבגרות** נשים עברייניות קלאסיות הן בדרך כלל צעירות, אמהות חד הוריות, עניות, חסרות דיור קבוע, נתמכות על ידי קצבאות, בעלות השכלה נמוכה וחסרות כישורים מקצועיים. הרקע המשפחתי שלהן רווי מצוקות: אלקוהוליזם, שימוש בסמים, מחלות נפש, בעיות רפואיות ובני משפחה נוספים שהם אסירים או מעורבים בפלילים. ההיסטוריה האישית של נשים אלו רצופה בבריחות מהבית,

שוטטות, זנות, שימוש בחומרים ותחושה כללית של כאב, סבל וחוסר טעם לחיים (אייזנשטדט ועמיתותיה, 2010).

בהתאם לתמונה מורכבת זו דרכי התערבות, שיקום וטיפול התואמות לצרכי נשים אלו מחייבות מסגרות מערכתיות אשר אמורות לספק מענים שונים במקביל: גמילה מסמים, טיפול נפשי קבוצתי ופרטני, שירותי בריאות וטיפולים רפואיים, התייחסות לבריאות נפשית, לימודים פורמאליים (יסוד והמשך) ולימודי העשרה, תעסוקה ושיקום מקצועי, הריון ולידה, אמהות וגידול ילדים ובחלק גדול מהמקרים גם פתרונות דיור.

מכאן, עולה שאלה בסיסית:

האם תמונה זו משקפת גם נשים עברייניות מסוג מרמה וצווארון לבן? או במילים אחרות, האם קיים הבדל מהותי בין "עברייניות נשים במרמה ובצווארון לבן" לבין "עברייניות נשים קלאסית"?

מנקודת מבטה של האשה עצמה: היא רואה עצמה כאשה נורמטיבית שמעדה. לדידה, היא איננה עבריינית ואיננה מכירה כלל את עולם העבריינות. מנקודת מבט של הציבור הרחב: אשה זו היא עבריינית לכל דבר אשר עברה על החוק ופגעה באנשים.

פער זה מדגיש את התעתוע, הערפל ושאלת ההשתייכות של נשים שעברו עבירות מרמה וצווארון לבן.

מנקודת מבט מקצועית-קלינית: עברייניות נשים על סוגיה השונים קשורה בדרך זו או אחרת בקורבנות בגיל ילדות ונעורים, אך נראה שישנו הבדל בסוג ההתעללות שהילדה/הנערה חוותה ובהשפעתו על גיבוש אישיותה ולימים על חייה הבוגרים (בין היתר, גם על סוג העבירה).

כאמור, בשני העשורים האחרונים בעולם, ובישראל בעיקר בעשור האחרון, אנו עדים לעליה מתמדת במספר הנשים המעורבות בעבריינות מרמה וצווארון לבן. בשנת 2003 הגיעו מכלא נווה תרצה לתכנית פיקוח ברשות לשיקום האסיר שתי נשים בלבד אשר עברו עבירות מרמה ואילו בשנת 2010 נקלטו בתכנית עשר נשים שבצעו עבירות דומות (קפיצה עצומה באחוזים). ברור שככל שנשים נכנסות יותר לשוק העבודה ומכהנות במשרות שיש להן גישה למשאבים, כן עולה הסיכוי למעורבותן בעבירות הקשורות בכספים. ריבוי הזדמנויות לצד התפתחות של תרבות המעודדת צבירה של כוח, כסף והצלחה באמצעות גישה למידע ולאנשים מובילים לעליה בפשיעת צווארון לבן בקרב נשים (Dodge, 2009).

ראוי לציין כי בהשוואה שבין גברים לנשים בפשיעת מרמה וצווארון לבן נתונים סטטיסטיים מצביעים על כך שבעוד שגברים הם בדרך כלל משכילים, בעלי עמדות מפתח בארגון והכנסותיהם גבוהות מאוד, נשים, בשונה, הן בדרך כלל בעלות השכלה נמוכה יותר, בעלות עמדות זוטרות בארגון והכנסותיהן נמוכות יותר (Daly, 1989). גברים יוצרים רשתות חברתיות לצורך בצוע העבירות ואילו נשים מבצעות מעשים עברייניים בגפן מבלי שאיש יודע על כך. בנוסף, גברים צוברים הון, כוח ושליטה עבור עצמם באמצעות מעשיהם העברייניים והם נותרים בעלי ממון ונכסים גם לאחר ההרשעה וריצוי העונש. נשים, להבדיל, מבצעות מעשים בחלק גדול מהמקרים עבור אנשים אחרים, על פי רב עבור או למען גברים בחייהן (בן זוג, אב, אח, בן) והן נותרות חסרות כל לאחר ההרשעה וגזר הדין.

לאור הנאמר לעיל אוכל לומר שעברייניות מרמה וצווארון לבן אינן נתפסות כ"עברייניות קלאסיות" אך גם אינן דומות לגברים עברייני מרמה. אם כן, לאן הן משתייכות??? מהם המאפיינים של נשים המעורבות בפשעי מרמה וצווארון לבן? מהם הגורמים המובילים אותן לביצוע עבירות מסוג זה דווקא? בהתאם לכך, מהן דרכי השיקום והטיפול? ספרות מקצועית העוסקת בתחום איננה נותנת מענה לשאלות הללו. לפיכך, אנסה לגבש ידע המבוסס על הניסיון הקליני. עבודתי הנמשכת מזה עשור עם אוכלוסיית נשים שעברו עבירות מרמה וצווארון לבן מפזרת את הערפל באופן חלקי. ניסיוני הקליני מלמד על מאפיינים אישיים ומשפחתיים ייחודיים המשפיעים על סוגי העבירות, על חוויית המאסר ועל דרכי השיקום והטיפול.

מאפיינים

מאפיינים אישיים:

- * אשה בגיל 35 ומעלה, אינטליגנטית, בדרך כלל משכילה או בעלת מקצוע, בעלת יכולת מילולית טובה, הופעתה החיצונית מוקפדת.
- * חוותה בילדותה ובנעוריה התעללות רגשית או עזובה והזנחה רגשיות.
- * חווה חוויות חוזרות של חוסר אונים וחוסר מוצא.
- * אשה כל-יכולה (superwoman), מוכיחה לעצמה ולעולם את יכולותיה, מושיעה, מרצה כמעט בכל מחיר.
- * חיה בסודות ובהסתרות מפני כולם, אפילו מפני עצמה, וכך מפתחת חיים כפולים: בית וקריירה לצד עבריינות שנמשכת שנים.
- * אשה מתפקדת ולכאורה נורמטיבית: הקימה משפחה, בעלת השכלה, עובדת.

מאפיינים של משפחת המוצא:

- * משפחה שהותירה ילדה בלתי נראית באופן קיצוני.
- * אם מזניחה, מניפולטיבית ומפחיתת ערך ואב בדרך כלל פאסיבי.
- * משפחה לכאורה נורמטיבית שלא מאפשרת דיבור ועיבוד של קשיים ומצוקות וכך החסך מומר למעשים (ילדה שמתפתחת לאשה כל-יכולה עד כדי עבריינות).

כאמור, ניתן לזהות מאפיינים אישיים ומשפחתיים ייחודיים לנשים שעברו עבירות מרמה. רובן המכריע מדווח על עזובה והזנחה רגשית. עם זאת, קשה לזהות בקרבן תמונה בהירה באשר לחוויות טראומטיות מסוג גילוי עריות והתעללות מינית ופיסית בילדות ובנעורים המאפיינות בבירור נשים שעברו עבירות הקשורות בסמים, בזנות ובאלימות. חלק מהנשים שעברו עבירות מרמה טוענות שמעולם לא נפגעו מינית או פיסית, וחלקן טוענות שאכן היו קורבנות להתעללות מסוגים אלה. יתכן שההכחשות, ההסתרות והסודות שכה מאפיינים נשים עברייניות שהורשעו בעבירות מרמה וצווארון לבן לא מאפשרים לחשוף את האמת ויתכן שאכן לא חוו התעללויות אלה. הן מתחילות לחשוף לעומק את עברן רק בטיפול ממושך מאוד. למרבה הצער רובן לא נשארות זמן ממושך בטיפול, מה שמקשה על בירור הגורמים ועל האפשרות לטפל ולסייע. כולן מציינות מצוקה כלכלית, שיכולה להוות טריגר אך איננה מהווה הסבר מספק.

מנגנון

מאחר וסוגיה זו עוטה ערפל, בהתאם למאפיינים האישיים והמשפחתיים שנמנו לעיל אציע **מנגנון** להסבר התופעה:

ילדה בלתי נראית במשפחתה שחשה מוזנחת ונטושה עושה הכל כדי להגן על עצמה מפני עזובה, להסתדר בכוחות עצמה ולהנכיח את "העדרה המובנה" בתוך התא המשפחתי. היא הופכת לכל-יכולה כלפי פנים וכלפי חוץ: כלפי פנים היא הופכת עצמאית כילדה ולימים כאשה, בניסיון להסוות את החסך והבדידות שהיא חווה. כלפי חוץ היא הופכת מרצה ומושיעה של משפחתה. היא תופסת את עצמה באופן נרקיסיסטי כמרכזית וכל-יכולה ופועלת מתוך תפישה זו הן במשפחת המוצא והן במשפחה שהיא בונה. היא אינה נוטה לשתף במחשבותיה וברגשותיה, שלעיתים מוסתרים ומוכחשים אפילו מפני העצמי. בעימות עם טריגר בדמות מצוקה כלכלית שוב איננה מצליחה להושיע בדרכיה הרגילות ומצב זה מהווה נקודת שבר. חוויה של חוסר אונים, חוסר מוצא ותחושה קשה של בדידות, היות-לבד ואי היכולת לשתף אחרים במצוקתה (המוכרים לה מעברה אך מופיעים כעת בחריפות) מובילים לחציית הקווים לכיוון העברייני. משחצתה את הקווים כדור השלג מתדרדר במדרון

חלק וקשה לעצרו. על פי רב היא מבצעת עבירות בגפה, איננה מערבת בכך איש ושומרת בקפדנות על סודותיה, שקריה ופשעיה במשך שנים. כך היא מפתחת חיים כפולים שעם הזמן הופכים בלתי נסבלים עבורה עד שהיא מובילה לכך שדבר העבירה יתגלה. הגילוי כמוהו כפיצוץ עוצמתי שכן איש במקום עבודתה או במשפחתה לא ידע על מעשיה ואיש לא העלה בדעתו שהיא מעורבת בפשיעה.

אם נקבל את האפשרות שנשים אלה חוו חוויות טראומטיות מסוג גילוי עריות והתעללות מינית או פיסית (למרות שכאמור, חלקן אינן מדווחות על כך) נוכל לשאול כיצד קרה שדרכיהן נותבו דווקא לעבריינות מרמה ולא לעבריינות הקלאסית בדומה לרב העברייניות אחרות? על כך אשיב כי אשה שעברה עבירות מרמה איננה מגיעה בדרך כלל מרקע של משפחה עבריינית אלא ממשפחה מוחזקת, מתפקדת ולכאורה נורמטיבית. בהתאם לכך מתפתח סגנון עברייני שונה מהקלאסי והוא מאופיין בתחכום ובהסתרת הפתולוגיה המשפחתית על ידי סודות, הכחשות ושקרים. דפוסי הפשיעה התואמים הם עבירות מרמה וצווארון לבן.

חויית המאסר

כליאת נשים משמעה הרחקתן ונידויין מעולמן המשפחתי, החברתי, התעסוקתי, הכלכלי והמעמדי. עבור "אסירות צווארון לבן" המאסר נחוה כטראומטי שכן הן תופסות את עצמן כנשים נורמטיביות השוהות במקום לא להן. זאת, למרות שמעשיהן העברייניים נמשכו לאורך שנים. לרב, במהלך ההליך המשפטי ובסיומו הן לא מעלות בדעתן שתאסרנה בגין מעשיהן (תלוי כמובן בחומרת המעשים). בחלק מהמקרים הן מתארות סגור דין של מאסר נפל עליהן ועל בני משפחותיהן כרעם ביום בהיר. לעיתים אף לא הספיקו להיפרד מקרוביהן. הדבר מערער באחת את עולמן ועלול לעורר חוויה רגשית מטלטלת ביותר עד כדי טראומה. בנוסף, השהות בין כותלי הכלא קשה מנשוא עבורן. לרובן לא היה כל מגע עם העולם העברייני הקלאסי עד לרגע המאסר. הן תופסות את עצמן כשונות ויוצרות הפרדה ברורה בין לבין האסירות האחרות בטענה שזו לא קבוצת השתייכות שלהן. בנוסף, הפרידה מהבית ומהילדים נחוות באופן קשה ביותר עד בלתי נסבל. שלב ההתרגלות וההסתגלות עלול להיות ממושך והוא מלווה בחוויות קשות מבחינה פיסית, בריאותית ונפשית.

לצד כל אלה, באופן פרדוקסאלי, חויית הכלא נתפסת כחוויה של מנוחה ומקלט מפני הסודות, הגניבות, חיי העבריינות המתיםים וניהול החיים הכפולים. מסתיים הצורך להעמיד פנים, לשקר, להסתיר, לפשוע, לחשוב ולתכנן באופן בלתי פוסק את הצעד הבא... בשלב זה, יורד עול כבד מאוד המלווה בתחילתו של חשבון נפש על מה שהוביל לאורח החיים המעוות שהתגבש לאורך שנים. במקביל, בולטת מאוד הכמיהה לפתוח דף חדש לאחר השחרור, שחרור תרתי משמע...

לאור הנאמר, חשוב שתישאל השאלה האם הכלא מהווה פתרון הולם עבור עברייניות מרמה וצווארון לבן? האם ניתן לחשוב על חלופות? האם הסוגיה מעסיקה את מקבלי ההחלטות והגורמים הרלוונטיים, קרי גורמי חקיקה, אכיפה, משפט, שיקום וטיפול?

שיקום וטיפול

מניסיוני המקצועי, שיקום וטיפול עבור עברייניות מרמה וצווארון לבן אינם מצריכים מסגרת מערכתית רחבה כזו הנדרשת עבור "נשים עברייניות קלאסיות". צרכיהן העיקריים הם טיפולים רפואיים, טיפול נפשי וסיוע בשיבה לחיק המשפחה, לעולם התעסוקה ולקהילה.

נשים אלה חוות בוושה עמוקה לשוב אל הקהילה. הן מסתירות את דבר העבירה והמאסר בדרך כלל ומספרות ששהו בחו"ל, אלא אם כן הדבר גלוי וידוע בעקבות פרסומים בכלי התקשורת. אלה מביניהן שנחשפו, נוטות להימנע ממגע עם הקהילה והסביבה הקרובה, ורק בהדרגה הן שבות אל פעילות היומיום השוטפת.

חיפוש עבודה מהווה מאמץ עצום, הן לנוכח העובדה שרובן בצעו עבירות במקום עבודה והן משום ההתלבטות בדבר שיתוף המעסיק במקום העבודה החדש באשר לעברן. הבחירה לשתף את המעסיק או להימנע מכך כרוכה בהשלכות ארוכות טווח. האפשרות לשתף מציפה ברגשות עזים של פחד ובושה, וכן מעלה חשש שהדבר יחבל במציאת מקום עבודה חדש. האפשרות להימנע מלשתף מותירה את האשה בשימור הרגליה ודפוסיה הישנים אשר הובילו לבצוע פשעים ולמאסר, קרי, חיים של שקר, סודות והסתרות ופחד מתמיד מפני גילוי הסוד. כמו כן, אלו מביניהן שעיסוקן קשור בכספים נדרשות להסבה מקצועית כדי להימנע מפיתוי מיותר. הדבר אינו פשוט כלל ועיקר, מאחר שבנוסף לשינוי המהותי שהיא עוברת בחייה בכלל, עליה גם לשנות תחום עיסוק.

השיבה לחיק המשפחה כרוכה במשבר. אם שנאסרה הותירה מאחוריה משפחה שאמורה להמשיך ולתפקד גם בהעדרה. עם חזרתה הביתה תפיסת מקומה המחודש בבית הינו מורכב ביותר, הן ברמת התפקוד השוטף והן ברמת היחסים ובנייה של אמון מחדש. בנוסף לכל אלה, בני הבית מצפים שהאם תשוב לאיתנה באופן מידי ותותיר את העבר מאחוריה. אלא שבניגוד לציפיות הללו האשה איננה מסוגלת לשוב מיידית לחייה הקודמים, היא זקוקה לזמן החלמה ולתהליך מתמשך של חזרה לביתה. יתר על כן, היא לעולם לא תשוב עוד למה שהיתה משום שעליה לחולל שינוי בחייה הקודמים שכלול ביצוע מעשים עברייניים, ניהול חיים כפולים, חרדות סביב הליכי משפט, טראומה

בעקבות מאסר וסטטוס חדש של אסירה משוחררת. המציאות אמורה להשתנות וכן גם היא עצמה.

לצורך עיבוד כל אלה ולמען קבלה עצמית מחודשת למרות כל מה שחוללה לקורבנות, לעצמה ולאהוביה, נדרש טיפול פרטני אינטנסיבי. תובנה זו מאוד בהירה לנשות מקצוע אך פחות מכך לנשים עצמן. גיבוש עצמי מזויף וכוזב, המתבטא גם בסוג הפשיעה שלהן, יוצר עיוורון באשר למודעות וליכולת ההתמודדות עם פירוק של הגנות והכחשות, וכך הנשים משכנעות את עצמן שלמדו לקח בכלא והן אינן זקוקות לעזרה ולטיפול. הן מעוניינות להתנתק מכל מגע עם רשויות חוק, משפט, כליאה ושיקום, ואינן מגיעות לטיפול מתוך אמונה שהדבר יכול לסייע להן, אלא מתוך כורח ורצון עז להשתחרר מן הכלא מוקדם ככל האפשר. לכן, הטיפול מלווה לעיתים בהתנגדויות ומשכו קצר (מדובר בתקופת פיקוח שהיא שליש מעונש המאסר המושת על האסירה).

טיפול פרטני בעברייניות מרמה במהותו מבוסס על קשר, ומשמעו ליווי במסע פנימי לתקופות ילדות, נעורים ובגרות תוך העמקת המודעות לגבי סיפור החיים האישי והשפעותיו. הטיפול עוסק בחשיפת האמת (בניגוד להסתרות ולשקרים) ובכלל זה בגילוי הגורמים שהובילו לעבריינות, בדיבור על דבר העבירה והסבל הרב שנגרם לקורבנות, באימוץ אורח חיים מעוות שהאשה סיגלה לעצמה, בעיבוד חוויות מתקופת ההליך המשפטי ומתקופת המאסר ובהתמודדות עם התיג הבלתי נסבל של היות אסירה. הללו חושפים סבל אישי כבד מנשוא של ייסורי מצפון קשים, רגשות אשם ובושה, שנאה עצמית, כעס וזעם כלפי העצמי על מה שחוללה לקורבנות, לעצמה וליקריה.

מטרת הטיפול היא לסייע בבניית העצמי מחדש ולתמוך בחזרה לחיק המשפחה ולקהילה למען עתיד שונה. הדבר מתאפשר בראש ובראשונה על ידי בניית קשר מטפלת-מטופלת המבוסס על אמון. קשר שיכול ואמור להוות חוויה מתקנת לעזובה, להזנחה הרגשית ולבדידות שהאשה חוותה לאורך חייה. קשר טיפולי בו תרגיש בטוחה ומוגנת יוביל בתהליך ממושך לחשיפת האמת, לפירוק ההכחשות, לשינוי דפוסי חשיבה ופעולה ולהחלמה. ללמוד ולהפנים עבור עצמה: לא עוד אשה כל-יכולה, לא עוד הסתרות ושקרים.

להרגיש ולדעת בתוכה ש:

"אדם לאדם – אדם" (השופט אהרן ברק).

ד"ר טלי שימקין

קרימינולוגית קלינית

מקורות

אייזנשטדט, מ., סופר, מ. ושטיינברג. ע., (2010). **בכלא אני נחה – אסירות מבעד לחומות**. קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד.

גור, ע., (2002). **נשים אסירות – מאפיינים ייחודיים ודרכי טיפול ושיקום מותאמות**. מאמר שפורסם באתר של הרשות לשיקום האסיר וכן ב-

<http://www.wtc-anatgur.co.il/148457/%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D>

Daly, K. (1989), Gender and Varieties of White-Collar Crime. **Criminology**, 27: 769–794.

Dodge, M. (2009). **Women and White Collar Crime**. Prentice Hall.

Carlen, P. & Worrall, A. (2004). **Analysing Women's Imprisonment**. Willan Publishing, Culmcott House.

Heidensohn, F. (1996). **Women and Crime**. New York University Press.

Singer, M., Bussey, J., Song, L. & Lunghofer, L. (1995). The psychological issues of women serving time in jail. **Social Work**, 40 (1), 103-113.